

MI-MPI přednáška 11

Strojová čísla

Štěpán Starosta

FIT ČVUT

3. 12. 2019

Autoři: Karel Klouda, Tomáš Kalvoda, Štěpán Starosta
Problémy, návrhy apod. hlaste v [GitLabu](#).
Verze souboru: 2019-12-03 10:11.

29. Podmíněnost a stabilita algoritmů

30. Přímé a iterační metody obecně

31. Soustavy lineárních rovnic

- Značení
- Podmíněnost úlohy
- Popis iterační metody
- Konvergence
- Konkrétní algoritmy
- Ukázka

29. Podmíněnost a stabilita algoritmů

30. Přímé a iterační metody obecně

31. Soustavy lineárních rovnic

- Značení
- Podmíněnost úlohy
- Popis iterační metody
- Konvergence
- Konkrétní algoritmy
- Ukázka

Nechť V je nějaký numerický algoritmus, jehož teoretický (přesný) výstup označíme $V^*(d)$, kde d jsou vstupní data.

Nechť V je nějaký numerický algoritmus, jehož teoretický (přesný) výstup označíme $V^*(d)$, kde d jsou vstupní data.

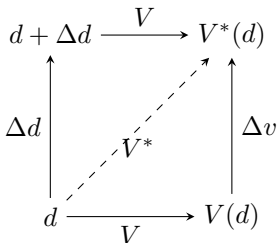
Výsledek výpočtu v konečné (strojové) aritmetice označíme $V(d)$. Dále označme $\Delta v = V^*(d) - V(d)$. Tato hodnota je tzv. **dopředná chyba**.

Nejmenší (v normě) číslo Δd takové, že $V(d + \Delta d) = V^*(d)$ je **zpětná chyba**.

Nechť V je nějaký numerický algoritmus, jehož teoretický (přesný) výstup označíme $V^*(d)$, kde d jsou vstupní data.

Výsledek výpočtu v konečné (strojové) aritmetice označíme $V(d)$. Dále označme $\Delta v = V^*(d) - V(d)$. Tato hodnota je tzv. **dopředná chyba**.

Nejmenší (v normě) číslo Δd takové, že $V(d + \Delta d) = V^*(d)$ je **zpětná chyba**.

Pokud je pro všechny vstupy d zpětná chyba relativně malá, řekneme, že algoritmus je **zpětně stabilní**. „Malá“ závisí na kontextu.

Podmíněnost úlohy vyjadřuje závislost změny výstupu na změně vstupních dat - jejich malé perturbaci δd .

Relativní číslo podmíněnosti (*relative condition number*) úlohy je

$$C_r = \lim_{\epsilon \rightarrow 0^+} \sup_{\substack{d + \delta d \in D \\ \|\delta d\| \leq \epsilon}} \frac{\|V(d + \delta d) - V(d)\|}{\frac{\|V(d)\|}{\frac{\|\delta d\|}{\|d\|}}},$$

kde D je zkoumaný definiční obor V .

Podmíněnost úlohy vyjadřuje závislost změny výstupu na změně vstupních dat - jejich malé perturbaci δd .

Relativní číslo podmíněnosti (*relative condition number*) úlohy je

$$C_r = \lim_{\epsilon \rightarrow 0^+} \sup_{\substack{d + \delta d \in D \\ \|\delta d\| \leq \epsilon}} \frac{\|V(d + \delta d) - V(d)\|}{\frac{\|V(d)\|}{\frac{\|\delta d\|}{\|d\|}}},$$

kde D je zkoumaný definiční obor V .

Je-li $C_r \approx 1$, řekneme, že úloha je **dobře podmíněná** (*well-conditioned*).

Je-li velké, řekneme, že je **špatně podmíněná** (*ill-conditioned*).

Iterační metody hledají přibližná řešení matematických problémů tak, že konstruuji posloupnost přibližných „řešení“:

$$x_0, x_1, x_2, \dots$$

Každé další přibližné „řešení“ je odvozeno z předchozího:

$$x_k = T(x_{k-1}),$$

pro $k > 0$ a zatím blíže neurčené zobrazení T .

¹v nějaké normě

V této přednášce se budeme soustředit na známý problém z Lineární algebry:

V této přednášce se budeme soustředit na známý problém z Lineární algebry:

Chceme řešit soustavu $n \in \mathbb{N}$ lineárních rovnic pro n neznámých. Zapišeme ji v maticovém tvaru

$$Ax = b,$$

kde $A \in \mathbb{R}^{n,n}$ je regulární **matice soustavy**, $b \in \mathbb{R}^{n,1}$ je **vektor pravých stran** a $x \in \mathbb{R}^{n,1}$ je hledané řešení.

V této přednášce se budeme soustředit na známý problém z Lineární algebry:

Chceme řešit soustavu $n \in \mathbb{N}$ lineárních rovnic pro n neznámých. Zapišeme ji v maticovém tvaru

$$Ax = b,$$

kde $A \in \mathbb{R}^{n,n}$ je regulární **matice soustavy**, $b \in \mathbb{R}^{n,1}$ je **vektor pravých stran** a $x \in \mathbb{R}^{n,1}$ je hledané řešení.

Řešení takového problému je velmi často dílčím úkolem v nějaké větší úloze. V Lineární algebře tuto úlohu řešíme pomocí Gaussovy eliminace (GEM).

- Typickým problémem přímých metod je to, že vznikne-li v jednom kroku numerická chyba (např. kvůli tzv. *krácení* při vynulování jednoho prvku matice), tak se projevuje i při dalších výpočtech: přímé metody nejsou „samoopravující se“, ale spíše nahrávají ke kumulování chyb.

Uvažujme dvě soustavy dvou rovnic o dvou neznámých:

$$\begin{pmatrix} 1 & 1/2 \\ 1/2 & 1/3 \end{pmatrix} x = \begin{pmatrix} 3/2 \\ 1 \end{pmatrix} \quad \text{a} \quad \begin{pmatrix} 1 & 1/5 \\ 1/5 & -1 \end{pmatrix} x = \begin{pmatrix} 3/2 \\ 1 \end{pmatrix}.$$

Řešením těchto rovnic je

$$x = (0, 3)^T \text{ resp. } x = (85/52, -35/52)^T \approx (1.6346, -0.67308)^T.$$

Pravou stranu jsme změнили o

$$\begin{pmatrix} 3/2 \\ 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 3/2 \\ 5/6 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 1/6 \end{pmatrix},$$

vektor Euklidovské délky $\frac{1}{6}$ (relativní chyba v délce **0.09**).

Pravou stranu jsme změnilí o

$$\begin{pmatrix} 3/2 \\ 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 3/2 \\ 5/6 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 1/6 \end{pmatrix},$$

vektor Euklidovské délky $\frac{1}{6}$ (relativní chyba v délce **0.09**).

Změna v řešení **první rovnice** byla

$$\begin{pmatrix} 0 \\ 3 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -1 \\ 2 \end{pmatrix}$$

(relativní chyba v délce **0.75**) a **druhé**

$$\begin{pmatrix} 85/52 \\ -35/52 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 125/78 \\ -20/39 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 5/156 \\ -25/156 \end{pmatrix}$$

(relativní chyba v délce **0.09**).

Pravou stranu jsme změnili o

$$\begin{pmatrix} 3/2 \\ 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 3/2 \\ 5/6 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 1/6 \end{pmatrix},$$

vektor Euklidovské délky $\frac{1}{6}$ (relativní chyba v délce **0.09**).

Změna v řešení **první rovnice** byla

$$\begin{pmatrix} 0 \\ 3 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} -1 \\ 2 \end{pmatrix}$$

(relativní chyba v délce **0.75**) a **druhé**

$$\begin{pmatrix} 85/52 \\ -35/52 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 125/78 \\ -20/39 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 5/156 \\ -25/156 \end{pmatrix}$$

(relativní chyba v délce **0.09**).

V prvním případě je relativní chyba řádově větší než relativní chyba pravé strany. U druhé rovnice jsou relativní chyby řádově stejné.

Abychom si mohli na předchozí otázku odpovědět, je třeba si zavést pojem „velikost vektoru“ a „velikost matice“, pro které se ovšem vžil název norma.

Definice 32.1 (Norma / *norm*)

Norma na vektorovém prostoru V (nad \mathbb{R} nebo \mathbb{C}) je zobrazení $\|\cdot\| : V \rightarrow \mathbb{R}_0^+$ splňující:

- 1 $\|x\| = 0 \Rightarrow x = 0$,
- 2 $\|\alpha x\| = |\alpha| \cdot \|x\|$,
- 3 $\|x + y\| \leq \|x\| + \|y\|$ (trojúhelníková nerovnost),

pro všechna $x, y \in V$ a všechny skaláry α .

Abychom si mohli na předchozí otázku odpovědět, je třeba si zavést pojem „velikost vektoru“ a „velikost matice“, pro které se ovšem vžil název norma.

Definice 32.1 (Norma / norm)

Norma na vektorovém prostoru V (nad \mathbb{R} nebo \mathbb{C}) je zobrazení $\|\cdot\| : V \rightarrow \mathbb{R}_0^+$ splňující:

1 $\|x\| = 0 \Rightarrow x = 0,$

2 $\|\alpha x\| = |\alpha| \cdot \|x\|,$

3 $\|x + y\| \leq \|x\| + \|y\|$ (trojúhelníková nerovnost),

pro všechna $x, y \in V$ a všechny skaláry α .

Na \mathbb{R}^n (\mathbb{C}^n) je nejznámější pravděpodobně **eukleidovská** norma:

$$\|x\|_2 := \left(\sum_{i=1}^n |x_i|^2 \right)^{\frac{1}{2}},$$

kde $x = (x_1, \dots, x_n) \in \mathbb{R}^n$ (\mathbb{C}^n). (Ověření trojúhelníkové nerovnosti není triviální!)

Dalšími často užívanými normami jsou:

$$\|x\|_{\infty} := \max \{|x_i| \mid i \in \{1, \dots, n\}\} \quad (\text{tzv. maximová norma})$$

$$\|x\|_1 := \sum_{i=1}^n |x_i| \quad (\text{tzv. součtová norma})$$

Dalšími často užívanými normami jsou:

$$\|x\|_{\infty} := \max \{ |x_i| \mid i \in \{1, \dots, n\} \} \quad (\text{tzv. maximová norma})$$

$$\|x\|_1 := \sum_{i=1}^n |x_i| \quad (\text{tzv. součtová norma})$$

Obecně, pro libovolné $p \geq 1$ je

$$\|x\|_p := \sqrt[p]{\sum_{i=1}^n |x_i|^p}$$

normou na \mathbb{R}^n (resp. \mathbb{C}^n). (Ověření trojúhelníkové nerovnosti není triviální!)

Pro nějakou vektorovou normu $\| \cdot \|$ na $\mathbb{R}^n \equiv \mathbb{R}^{n,1}$ definujeme **přidruženou maticovou normu** matice $A \in \mathbb{R}^{n,n}$ následujícím způsobem

$$\|A\| := \sup \{ \|Ax\| : x \in \mathbb{R}^{n,1} \text{ a } \|x\| = 1 \}.$$

Pro nějakou vektorovou normu $\|\cdot\|$ na $\mathbb{R}^n \equiv \mathbb{R}^{n,1}$ definujeme **přidruženou maticovou normu** matice $A \in \mathbb{R}^{n,n}$ následujícím způsobem

$$\|A\| := \sup \{ \|Ax\| : x \in \mathbb{R}^{n,1} \text{ a } \|x\| = 1 \}.$$

Připomenutí: **supremum** množiny $M \subset \mathbb{R}$ je číslo

$$\sup M = \min \{ y \in \mathbb{R} : \forall x \in M : x \leq y \}.$$

Pro nějakou vektorovou normu $\|\cdot\|$ na $\mathbb{R}^n \equiv \mathbb{R}^{n,1}$ definujeme **přidruženou maticovou normu** matice $A \in \mathbb{R}^{n,n}$ následujícím způsobem

$$\|A\| := \sup \{ \|Ax\| : x \in \mathbb{R}^{n,1} \text{ a } \|x\| = 1 \}.$$

Připomenutí: **supremum** množiny $M \subset \mathbb{R}$ je číslo

$$\sup M = \min \{ y \in \mathbb{R} : \forall x \in M : x \leq y \}.$$

Takto definované zobrazení je skutečně normou (rozmyslete!) a platí pro ni

- $\|E\| = 1$ (zde E je jednotková matice),
- $\|Ax\| \leq \|A\| \cdot \|x\|$ (konzistence normy),
- $\|AB\| \leq \|A\| \cdot \|B\|$,

$\forall A, B \in \mathbb{R}^{n,n}$.

Jaké maticové normy jsou přidružené dříve uvedeným normám $\|\cdot\|_1$, $\|\cdot\|_2$ a $\|\cdot\|_\infty$?

- Pro normu $\|\cdot\|_1$ dostáváme:

$$\|A\|_1 = \max_{1 \leq j \leq n} \sum_{i=1}^n |a_{i,j}|, \quad \text{tedy maximum součtu absolutních hodnot ve sloupci}$$

- Pro normu $\|\cdot\|_\infty$ dostáváme:

$$\|A\|_\infty = \max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n |a_{i,j}|, \quad \text{tedy maximum součtu absolutních hodnot v řádku.}$$

- Pro normu $\|\cdot\|_2$ dostáváme:

$$\|A\|_2 = \sqrt{\lambda_{\max}(A^T A)}, \quad \text{odmocnina z největšího vlastního čísla matice } A^T A,$$

kde $A = (a_{i,j})_{i,j=1}^n$ je matice z $\mathbb{R}^{n,n}$.

Uvažujme soustavu rovnic $Ax = b \neq 0$ s regulární maticí A . Budeme zkoumat, co se stane, pokud pravou stranu b lehce změňíme o *perturbaci* δb . Změnu v řešení $x = A^{-1}b$ pak označíme δx , platí tedy

$$Ax = b \quad \text{a} \quad A(x + \delta x) = Ax + A\delta x = b + \delta b.$$

Tudíž $A\delta x = \delta b$.

Uvažujme soustavu rovnic $Ax = b \neq 0$ s regulární maticí A . Budeme zkoumat, co se stane, pokud pravou stranu b lehce změňíme o *perturbaci* δb . Změnu v řešení $x = A^{-1}b$ pak označíme δx , platí tedy

$$Ax = b \quad \text{a} \quad A(x + \delta x) = Ax + A\delta x = b + \delta b.$$

Tudíž $A\delta x = \delta b$.

Platí $\|b\| = \|Ax\| \leq \|A\| \cdot \|x\|$, z čehož plyne $\frac{1}{\|x\|} \leq \frac{\|A\|}{\|b\|}$.

Uvažujme soustavu rovnic $Ax = b \neq 0$ s regulární maticí A . Budeme zkoumat, co se stane, pokud pravou stranu b lehce změňíme o *perturbaci* δb . Změnu v řešení $x = A^{-1}b$ pak označíme δx , platí tedy

$$Ax = b \quad \text{a} \quad A(x + \delta x) = Ax + A\delta x = b + \delta b.$$

Tudíž $A\delta x = \delta b$.

Platí $\|b\| = \|Ax\| \leq \|A\| \cdot \|x\|$, z čehož plyne $\frac{1}{\|x\|} \leq \frac{\|A\|}{\|b\|}$.

Dále $\|\delta x\| = \|A^{-1}\delta b\| \leq \|A^{-1}\| \cdot \|\delta b\|$.

Uvažujme soustavu rovnic $Ax = b \neq 0$ s regulární maticí A . Budeme zkoumat, co se stane, pokud pravou stranu b lehce změříme o *perturbaci* δb . Změnu v řešení $x = A^{-1}b$ pak označíme δx , platí tedy

$$Ax = b \quad \text{a} \quad A(x + \delta x) = Ax + A\delta x = b + \delta b.$$

Tudíž $A\delta x = \delta b$.

Platí $\|b\| = \|Ax\| \leq \|A\| \cdot \|x\|$, z čehož plyne $\frac{1}{\|x\|} \leq \frac{\|A\|}{\|b\|}$.

Dále $\|\delta x\| = \|A^{-1}\delta b\| \leq \|A^{-1}\| \cdot \|\delta b\|$.

Nakonec dostaneme

$$\frac{\|\delta x\|}{\|x\|} \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \frac{\|\delta b\|}{\|b\|}.$$

Odvodili jsme nerovnost

$$\frac{\|\delta x\|}{\|x\|} \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \frac{\|\delta b\|}{\|b\|}.$$

Číslo $\kappa(A) := \|A\| \cdot \|A^{-1}\|$ se nazývá **číslo podmíněnosti** matice A .

Nerovnost výše můžeme číst takto: relativní chyba v řešení x soustavy $Ax = b$ je menší než relativní chyba pravé strany b vynásobená číslem $\kappa(A)$.

Odvodili jsme nerovnost

$$\frac{\|\delta x\|}{\|x\|} \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \frac{\|\delta b\|}{\|b\|}.$$

Číslo $\kappa(A) := \|A\| \cdot \|A^{-1}\|$ se nazývá **číslo podmíněnosti** matice A .

Nerovnost výše můžeme číst takto: relativní chyba v řešení x soustavy $Ax = b$ je menší než relativní chyba pravé strany b vynásobená číslem $\kappa(A)$.

Čím je $\kappa(A)$ větší, tím je úloha hůře podmíněná a při jejím numerickém řešení musíme být obezřetní, zejména je-li velká chyba při napočítávání Ax nebo b (které může být řešením nějaké jiné úlohy či výsledek měření).

Odvodili jsme nerovnost

$$\frac{\|\delta x\|}{\|x\|} \leq \|A\| \cdot \|A^{-1}\| \cdot \frac{\|\delta b\|}{\|b\|}.$$

Číslo $\kappa(A) := \|A\| \cdot \|A^{-1}\|$ se nazývá **číslo podmíněnosti** matice A .

Nerovnost výše můžeme číst takto: relativní chyba v řešení x soustavy $Ax = b$ je menší než relativní chyba pravé strany b vynásobená číslem $\kappa(A)$.

Čím je $\kappa(A)$ větší, tím je úloha hůře podmíněná a při jejím numerickém řešení musíme být obezřetní, zejména je-li velká chyba při napočítávání Ax nebo b (které může být řešením nějaké jiné úlohy či výsledek měření).

Hodnota čísla podmíněnosti závisí na zvolené normě, ovšem vzhledem k vágnosti závěrů plynoucích z hodnoty tyto rozdíly zanedbáváme.

Vraťme se ke dvou maticím z ukázkové úlohy uvedené dříve:

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 1/2 \\ 1/2 & 1/3 \end{pmatrix} \quad \text{a} \quad B = \begin{pmatrix} 1 & 1/5 \\ 1/5 & -1 \end{pmatrix}.$$

Jejich inverze jsou

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} 4 & -6 \\ -6 & 12 \end{pmatrix} \quad \text{resp.} \quad B^{-1} \approx \begin{pmatrix} 0.961538 & 0.192308 \\ 0.192308 & -0.961538 \end{pmatrix}.$$

Vraťme se ke dvou maticím z ukázkové úlohy uvedené dříve:

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 1/2 \\ 1/2 & 1/3 \end{pmatrix} \quad \text{a} \quad B = \begin{pmatrix} 1 & 1/5 \\ 1/5 & -1 \end{pmatrix}.$$

Jejich inverze jsou

$$A^{-1} = \begin{pmatrix} 4 & -6 \\ -6 & 12 \end{pmatrix} \quad \text{resp.} \quad B^{-1} \approx \begin{pmatrix} 0.961538 & 0.192308 \\ 0.192308 & -0.961538 \end{pmatrix}.$$

Pro výpočet podmíněnosti $\kappa(A) = \|A\| \|A^{-1}\|$ použijeme např. normu $\|A\|_\infty$:

$$\kappa(A) = \|A\|_\infty \|A^{-1}\|_\infty = \frac{3}{2} 18 = 27 \quad \text{a} \quad \kappa(B) = \frac{18}{13} \approx 1.3846056.$$

Úloha s maticí A je tedy výrazně **hůře podmíněná**, než ta s maticí B , což koresponduje s našimi dřívějšími výpočty.

Nejdříve si uvedeme obecný popis metody, která „spadne z nebe“, a následně si vysvětlíme, kdy a jak funguje:

Nejdříve si uvedeme obecný popis metody, která „spadne z nebe“, a následně si vysvětlíme, kdy a jak funguje:

- Naším cílem je algoritmus, který konstruuje **posloupnost vektorů** x_0, x_1, x_2, \dots , která se „blíží“ k přesnému řešení rovnice $Ax = b$.

Nejdříve si uvedeme obecný popis metody, která „spadne z nebe“, a následně si vysvětlíme, kdy a jak funguje:

- Naším cílem je algoritmus, který konstruuje **posloupnost vektorů** x_0, x_1, x_2, \dots , která se „blíží“ k přesnému řešení rovnice $Ax = b$.
- Startovací vektor x_0 zvolíme náhodně, o řešení nemáme žádnou informaci, takže chceme, aby algoritmus fungoval pro libovolnou volbu x_0 .

Nejdříve si uvedeme obecný popis metody, která „spadne z nebe“, a následně si vysvětlíme, kdy a jak funguje:

- Naším cílem je algoritmus, který konstruuje **posloupnost vektorů** x_0, x_1, x_2, \dots , která se „blíží“ k přesnému řešení rovnice $Ax = b$.
- Startovací vektor x_0 zvolíme náhodně, o řešení nemáme žádnou informaci, takže chceme, aby algoritmus fungoval pro libovolnou volbu x_0 .
- Zvolíme si **regulární matici** Q (různé volby této matice pak povedou na různé metody).

Nejdříve si uvedeme obecný popis metody, která „spadne z nebe“, a následně si vysvětlíme, kdy a jak funguje:

- Naším cílem je algoritmus, který konstruuje **posloupnost vektorů** x_0, x_1, x_2, \dots , která se „blíží“ k přesnému řešení rovnice $Ax = b$.
- Startovací vektor x_0 zvolíme náhodně, o řešení nemáme žádnou informaci, takže chceme, aby algoritmus fungoval pro libovolnou volbu x_0 .
- Zvolíme si **regulární matici** Q (různé volby této matice pak povedou na různé metody).
- Členy posloupnosti x_0, x_1, x_2, \dots budeme napočítávat podle následujícího předpisu:

$$Qx_k = (Q - A)x_{k-1} + b, \quad \text{pro všechna } k > 0.$$

resp.

$$x_k := Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b), \quad \text{pro všechna } k > 0.$$

Kdyby byla posloupnost $(x_k)_{k=0}^{\infty}$ konvergentní s limitou x^* , potom je toto x^* hledané řešení!

Kdyby byla posloupnost $(x_k)_{k=0}^{\infty}$ konvergentní s limitou x^* , potom je toto x^* hledané řešení!

Pošleme-li totiž v rovnici

$$Qx_k = (Q - A)x_{k-1} + b,$$

k do nekonečna, dostaneme

$$Qx^* = (Q - A)x^* + b,$$

a tedy $Ax^* = b$.

Kdyby byla posloupnost $(x_k)_{k=0}^{\infty}$ konvergentní s limitou x^* , potom je toto x^* hledané řešení!

Pošleme-li totiž v rovnici

$$Qx_k = (Q - A)x_{k-1} + b,$$

k do nekonečna, dostaneme

$$Qx^* = (Q - A)x^* + b,$$

a tedy $Ax^* = b$.

Poznámka: Skutečně. Ze základních vlastností normy plyne implikace: pokud $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$ potom $\lim_{k \rightarrow \infty} Mx_k = Mx^*$.

Kdyby byla posloupnost $(x_k)_{k=0}^{\infty}$ konvergentní s limitou x^* , potom je toto x^* hledané řešení!

Pošleme-li totiž v rovnici

$$Qx_k = (Q - A)x_{k-1} + b,$$

k do nekonečna, dostaneme

$$Qx^* = (Q - A)x^* + b,$$

a tedy $Ax^* = b$.

Poznámka: Skutečně. Ze základních vlastností normy plyne implikace: pokud $\lim_{k \rightarrow \infty} x_k = x^*$ potom $\lim_{k \rightarrow \infty} Mx_k = Mx^*$.

Myšlenka: budeme volit Q tak, aby výše definovaná posloupnost $(x_k)_{k=0}^{\infty}$ konvergovala k nějakému x^* .

Rovnost $x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b)$ dosadíme do

$$\begin{aligned}x_k - x &= Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) - x \\&= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - x + Q^{-1}b \\&= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - (E - Q^{-1}A)x \\&= (E - Q^{-1}A)(x_{k-1} - x),\end{aligned}$$

kde x je vektor splňující $Ax = b$ a E jednotková matice.

Rovnost $x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b)$ dosadíme do

$$\begin{aligned} x_k - x &= Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) - x \\ &= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - x + Q^{-1}b \\ &= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - (E - Q^{-1}A)x \\ &= (E - Q^{-1}A)(x_{k-1} - x), \end{aligned}$$

kde x je vektor splňující $Ax = b$ a E jednotková matice.

Označme $W := E - Q^{-1}A$. Dále označme **vektor chyby** $e_k := x_k - x$, pak platí

$$e_k = We_{k-1} = W^2e_{k-2} = \cdots = W^k e_0.$$

Rovnost $x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b)$ dosadíme do

$$\begin{aligned} x_k - x &= Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) - x \\ &= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - x + Q^{-1}b \\ &= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - (E - Q^{-1}A)x \\ &= (E - Q^{-1}A)(x_{k-1} - x), \end{aligned}$$

kde x je vektor splňující $Ax = b$ a E jednotková matice.

Označme $W := E - Q^{-1}A$. Dále označme **vektor chyby** $e_k := x_k - x$, pak platí

$$e_k = We_{k-1} = W^2e_{k-2} = \dots = W^k e_0.$$

Naším cílem je, aby se e_k pro rostoucí k zmenšovalo a blížilo se k nule, vágně řečeno platí: e_k bude „menší“ než e_{k-1} pokud bude W „malé“.

Rovnost $x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b)$ dosadíme do

$$\begin{aligned} x_k - x &= Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) - x \\ &= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - x + Q^{-1}b \\ &= (E - Q^{-1}A)x_{k-1} - (E - Q^{-1}A)x \\ &= (E - Q^{-1}A)(x_{k-1} - x), \end{aligned}$$

kde x je vektor splňující $Ax = b$ a E jednotková matice.

Označme $W := E - Q^{-1}A$. Dále označme **vektor chyby** $e_k := x_k - x$, pak platí

$$e_k = We_{k-1} = W^2e_{k-2} = \dots = W^ke_0.$$

Naším cílem je, aby se e_k pro rostoucí k zmenšovalo a blížilo se k nule, vágně řečeno platí: e_k bude „menší“ než e_{k-1} pokud bude W „malé“.

Tj. potřebujeme W pro které $\lim_{k \rightarrow \infty} W^k = 0$.

Spektrální poloměr matice M je číslo $\rho(M) \geq 0$ definované jako absolutní hodnota největšího (v absolutní hodnotě) vlastního čísla:

$$\rho(M) := \max\{|\lambda| : \lambda \text{ je vlastním číslem } M\}.$$

Spektrální poloměr matice M je číslo $\rho(M) \geq 0$ definované jako absolutní hodnota největšího (v absolutní hodnotě) vlastního čísla:

$$\rho(M) := \max\{|\lambda| : \lambda \text{ je vlastním číslem } M\}.$$

Věta 32.2

Nechť $M \in \mathbb{C}^{n,n}$. Potom platí

$$\lim_{k \rightarrow +\infty} M^k = 0 \Leftrightarrow \rho(M) < 1.$$

Spektrální poloměr matice M je číslo $\rho(M) \geq 0$ definované jako absolutní hodnota největšího (v absolutní hodnotě) vlastního čísla:

$$\rho(M) := \max\{|\lambda| : \lambda \text{ je vlastním číslem } M\}.$$

Věta 32.2

Nechť $M \in \mathbb{C}^{n,n}$. Potom platí

$$\lim_{k \rightarrow +\infty} M^k = 0 \Leftrightarrow \rho(M) < 1.$$

Tedy v našem případě máme zajištěnou konvergenci iterační metody **právě tehdy, když**

$$\rho(W) < 1,$$

neboli všechna vlastní čísla matice $W = E - Q^{-1}A$ jsou v absolutní hodnotě menší než 1.

Ukážeme si implikaci

$$\rho(M) < 1 \Rightarrow \lim_{k \rightarrow \infty} M^k = 0$$

pro speciální případ.

Ukážeme si implikaci

$$\rho(M) < 1 \Rightarrow \lim_{k \rightarrow \infty} M^k = 0$$

pro speciální případ.

Předpokládejme, že matice M je diagonalizovatelná, neboli že existuje regulární matice P taková, že $M = PDP^{-1}$, kde

$$D = \begin{pmatrix} \lambda_1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \lambda_2 & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & \lambda_n \end{pmatrix}$$

a $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ jsou vlastní čísla M .

Ukážeme si implikaci

$$\rho(M) < 1 \Rightarrow \lim_{k \rightarrow \infty} M^k = 0$$

pro speciální případ.

Předpokládejme, že matice M je diagonalizovatelná, neboli že existuje regulární matice P taková, že $M = PDP^{-1}$, kde

$$D = \begin{pmatrix} \lambda_1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \lambda_2 & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & \lambda_n \end{pmatrix}$$

a $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ jsou vlastní čísla M .

Platí $M^k = PDP^{-1}PD^{k-1}P^{-1} = \dots = PD^kP^{-1}$.

Zřejmě platí

$$D^k = \begin{pmatrix} \lambda_1^k & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \lambda_2^k & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & \lambda_n^k \end{pmatrix}.$$

Protože $\rho(M) < 1$ jistě pro všechna $i = 1, \dots, n$ platí $|\lambda_i| < 1$. Tudíž $\lim_{k \rightarrow \infty} D^k = 0$.

Zřejmě platí

$$D^k = \begin{pmatrix} \lambda_1^k & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \lambda_2^k & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & \lambda_n^k \end{pmatrix}.$$

Protože $\rho(M) < 1$ jistě pro všechna $i = 1, \dots, n$ platí $|\lambda_i| < 1$. Tudíž $\lim_{k \rightarrow \infty} D^k = 0$.

Celkem tedy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} M^k = P \left(\lim_{k \rightarrow +\infty} D^k \right) P^{-1} = 0.$$

Zřejmě platí

$$D^k = \begin{pmatrix} \lambda_1^k & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & \lambda_2^k & \cdots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \cdots & \lambda_n^k \end{pmatrix}.$$

Protože $\rho(M) < 1$ jistě pro všechna $i = 1, \dots, n$ platí $|\lambda_i| < 1$. Tudíž $\lim_{k \rightarrow \infty} D^k = 0$.

Celkem tedy

$$\lim_{k \rightarrow \infty} M^k = P \left(\lim_{k \rightarrow +\infty} D^k \right) P^{-1} = 0.$$

Pro nediagonalizovatelnou matici M se postupuje velice podobně, jen se použije Jordanův normální tvar matice.

Dokažme druhou implikaci

$$\lim_{k \rightarrow \infty} M^k = 0 \Rightarrow \rho(M) < 1$$

sporem.

Dokažme druhou implikaci

$$\lim_{k \rightarrow \infty} M^k = 0 \Rightarrow \rho(M) < 1$$

sporem.

Mějme vlastní číslo λ matice M , $|\lambda| \geq 1$, s vlastním vektorem $v \neq 0$.

Dokažme druhou implikaci

$$\lim_{k \rightarrow \infty} M^k = 0 \Rightarrow \rho(M) < 1$$

sporem.

Mějme vlastní číslo λ matice M , $|\lambda| \geq 1$, s vlastním vektorem $v \neq 0$.

Potom

$$0 = \lim_{k \rightarrow \infty} \|M^k v\| = \lim_{k \rightarrow \infty} |\lambda|^k \cdot \|v\| = +\infty.$$

Což je spor.

Jak rychle se vektor chyby e_k blíží k nule?

Jak rychle se vektor chyby e_k blíží k nule?

Máme

$$e_k = W^k e_0.$$

Jak rychle se vektor chyby e_k blíží k nule?

Máme

$$e_k = W^k e_0.$$

Odhadneme normu (vizte vlastnosti maticové normy!)

$$\|e_k\| = \|W^k e_0\| \leq \|W^k\| \cdot \|e_0\| \leq \|W\|^k \cdot \|e_0\|.$$

Jak rychle se vektor chyby e_k blíží k nule?

Máme

$$e_k = W^k e_0.$$

Odhadneme normu (vizte vlastnosti maticové normy!)

$$\|e_k\| = \|W^k e_0\| \leq \|W^k\| \cdot \|e_0\| \leq \|W\|^k \cdot \|e_0\|.$$

Z podmínky konvergence $\rho(W) < 1$ nelze o rychlosti nic říct.

Odhad vpravo bude ostře klesající pokud $\|W\| < 1$.

Jak rychle se vektor chyby e_k blíží k nule?

Máme

$$e_k = W^k e_0.$$

Odhadneme normu (vizte vlastnosti maticové normy!)

$$\|e_k\| = \|W^k e_0\| \leq \|W^k\| \cdot \|e_0\| \leq \|W\|^k \cdot \|e_0\|.$$

Z podmínky konvergence $\rho(W) < 1$ nelze o rychlosti nic říct.

Odhad vpravo bude ostře klesající pokud $\|W\| < 1$.

To neplatí z nutné podmínky pro konvergenci, obecně platí jen $\rho(M) \leq \|M\|$.

Iterační metodu ukončíme v kroku k , dosáhne-li x_k požadované přesnosti.

Požadovaná přesnost a podmínka na ni většinou plyne z úlohy.

Iterační metodu ukončíme v kroku k , dosáhne-li x_k požadované přesnosti.

Požadovaná přesnost a podmínka na ni většinou plyne z úlohy.

Pro případ $\|W\| < 1$ máme zajištěno, že posloupnost ($\|e_k\|$) je ostře klesající a iterace lze zastavit, když nastane

$$\|e_k\| = \|x_k - x\| < \epsilon,$$

kde konstanta ϵ je uživatelem zadaný parametr. To je samozřejmě nepraktické, protože nemáme přesné řešení x .

Iterační metodu ukončíme v kroku k , dosáhne-li x_k požadované přesnosti.

Požadovaná přesnost a podmínka na ni většinou plyne z úlohy.

Pro případ $\|W\| < 1$ máme zajištěno, že posloupnost ($\|e_k\|$) je ostře klesající a iterace lze zastavit, když nastane

$$\|e_k\| = \|x_k - x\| < \epsilon,$$

kde konstanta ϵ je uživatelem zadaný parametr. To je samozřejmě nepraktické, protože nemáme přesné řešení x .

Napočítáme v kroku k tzv. **reziduum** $Ax_k - b$ a tzv. **kritérium konvergence** bude

$$\|Ax_k - b\| < \epsilon.$$

Někdy se místo počítání rezidua volí výpočetně méně náročné kritérium

$$\|x_{k+1} - x_k\| < \epsilon.$$

Někdy se místo počítání rezidua volí výpočetně méně náročné kritérium

$$\|x_{k+1} - x_k\| < \epsilon.$$

Platí totiž

$$\begin{aligned} \|e_k\| &= \|x_k - x\| = \|x_k - x_{k+1} + x_{k+1} - x\| \\ &\leq \|x_k - x_{k+1}\| + \underbrace{\|x_{k+1} - x\|}_{=e_{k+1}} \\ &< \epsilon + \|W\| \cdot \|e_k\|, \end{aligned}$$

Někdy se místo počítání rezidua volí výpočetně méně náročné kritérium

$$\|x_{k+1} - x_k\| < \epsilon.$$

Platí totiž

$$\begin{aligned} \|e_k\| &= \|x_k - x\| = \|x_k - x_{k+1} + x_{k+1} - x\| \\ &\leq \|x_k - x_{k+1}\| + \underbrace{\|x_{k+1} - x\|}_{=e_{k+1}} \\ &< \epsilon + \|W\| \cdot \|e_k\|, \end{aligned}$$

kde za předpokladu $\|W\| < 1$ z poslední nerovnosti plyne

$$\|e_k\| < \frac{\epsilon}{1 - \|W\|}.$$

Někdy se místo počítání rezidua volí výpočetně méně náročné kritérium

$$\|x_{k+1} - x_k\| < \epsilon.$$

Platí totiž

$$\begin{aligned} \|e_k\| &= \|x_k - x\| = \|x_k - x_{k+1} + x_{k+1} - x\| \\ &\leq \|x_k - x_{k+1}\| + \underbrace{\|x_{k+1} - x\|}_{=e_{k+1}} \\ &< \epsilon + \|W\| \cdot \|e_k\|, \end{aligned}$$

kde za předpokladu $\|W\| < 1$ z poslední nerovnosti plyne

$$\|e_k\| < \frac{\epsilon}{1 - \|W\|}.$$

Tedy kritérium lze výhodně použít je-li $\|W\|$ menší než 1, ale nepřilíš blízko 1.

Všechny dosud uvedené úvahy byly v teoretické (absolutní) přesnosti.
Při počítání v nepřesné aritmetice samozřejmě nemusí metoda konvergovat k přesnému řešení, i když máme $\|W\| < 1$.

Všechny dosud uvedené úvahy byly v teoretické (absolutní) přesnosti. Při počítání v nepřesné aritmetice samozřejmě nemusí metoda konvergovat k přesnému řešení, i když máme $\|W\| < 1$.

Pokud ovšem v nepřesné aritmetice posloupnost konverguje, pak mají iterační metody tu výhodu, že si „nepamatují“ chyby z předchozích iterací – v každém kroku se z aproximace vyrobí „lepší“ řešení úlohy a začíná se znovu.

Všechny dosud uvedené úvahy byly v teoretické (absolutní) přesnosti.

Při počítání v nepřesné aritmetice samozřejmě nemusí metoda konvergovat k přesnému řešení, i když máme $\|W\| < 1$.

Pokud ovšem v nepřesné aritmetice posloupnost konverguje, pak mají iterační metody tu výhodu, že si „nepamatují“ chyby z předchozích iterací – v každém kroku se z aproximace vyrobí „lepší“ řešení úlohy a začíná se znovu.

V nepřesné aritmetice metoda nemusí konvergovat i v případě, kdy úloha není špatně podmíněná.

Všechny dosud uvedené úvahy byly v teoretické (absolutní) přesnosti.

Při počítání v nepřesné aritmetice samozřejmě nemusí metoda konvergovat k přesnému řešení, i když máme $\|W\| < 1$.

Pokud ovšem v nepřesné aritmetice posloupnost konverguje, pak mají iterační metody tu výhodu, že si „nepamatují“ chyby z předchozích iterací – v každém kroku se z aproximace vyrobí „lepší“ řešení úlohy a začíná se znovu.

V nepřesné aritmetice metoda nemusí konvergovat i v případě, kdy úloha není špatně podmíněná.

V praxi je tedy ještě dalším parametrem tohoto algoritmu **maximální počet iterací**. Při jeho překročení metoda selhala – po daném maximálním počtu iterací nebylo nalezeno přibližné řešení, které by splnilo podmínku konvergence dané konstantou ϵ .

Označme $a_{i,j}$ prvky matice A a položme

$$-L := \begin{pmatrix} 0 & 0 & \cdots & 0 \\ a_{2,1} & 0 & \cdots & 0 \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots \\ a_{n,1} & \cdots & a_{n,n-1} & 0 \end{pmatrix} \quad \text{a} \quad D := \begin{pmatrix} a_{1,1} & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & a_{2,2} & \ddots & \vdots \\ \vdots & \ddots & \ddots & 0 \\ 0 & \cdots & 0 & a_{n,n} \end{pmatrix}.$$

a $U := A + L - D$, tj. platí

$$A = -L + D - U.$$

Označme $a_{i,j}$ prvky matice A a položme

$$-L := \begin{pmatrix} 0 & 0 & \cdots & 0 \\ a_{2,1} & 0 & \cdots & 0 \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots \\ a_{n,1} & \cdots & a_{n,n-1} & 0 \end{pmatrix} \quad \text{a} \quad D := \begin{pmatrix} a_{1,1} & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & a_{2,2} & \ddots & \vdots \\ \vdots & \ddots & \ddots & 0 \\ 0 & \cdots & 0 & a_{n,n} \end{pmatrix}.$$

a $U := A + L - D$, tj. platí

$$A = -L + D - U.$$

Zmíníme následující volby Q :

- Richardsonova metoda $Q = E$,
- Jacobiho metoda $Q = D$,
- **superrelaxační** (*successive overrelaxation*) metoda / SOR metoda
 $Q = \frac{1}{\omega}D + L$.

Richardsonova metoda odpovídá volbě $Q = E$.

Tedy iterace jsou jednoduše dány

$$x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) = (E - A)x_{k-1} + b.$$

Richardsonova metoda odpovídá volbě $Q = E$.

Tedy iterace jsou jednoduše dány

$$x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) = (E - A)x_{k-1} + b.$$

Konvergenci kontroluje matice $W = E - Q^{-1}A = E - A$.

Richardsonova metoda odpovídá volbě $Q = E$.

Tedy iterace jsou jednoduše dány

$$x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) = (E - A)x_{k-1} + b.$$

Konvergenci kontroluje matice $W = E - Q^{-1}A = E - A$.

Konvergenci proto máme zajištěnou pro velmi úzkou třídu matic: A musí být blízko E tak, aby například platilo

$$\|E - A\| < 1.$$

Jacobiho metoda odpovídá volbě $Q = D$.

Iterace se napočítávají takto

$$x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) = D^{-1}(L + U)x_{k-1} + D^{-1}b.$$

Konvergence je kontrolována maticí $W = E - Q^{-1}A = E - D^{-1}A$. Dále máme následující postačující podmínku.

Jacobiho metoda odpovídá volbě $Q = D$.

Iterace se napočítávají takto

$$x_k = Q^{-1}((Q - A)x_{k-1} + b) = D^{-1}(L + U)x_{k-1} + D^{-1}b.$$

Konvergence je kontrolována maticí $W = E - Q^{-1}A = E - D^{-1}A$. Dále máme následující postačující podmínku.

Tvrzení 32.3

Pokud je matice A diagonálně dominantní, pak Jacobiho metoda konverguje pro všechny volby x_0 .

Poznámka: Matice je **diagonálně dominantní** tehdy, pokud pro každý její řádek platí, že součet absolutních hodnot prvků vyjma diagonálního je menší než absolutní hodnota diagonálního prvku. Důkaz vynecháváme.

SOR metoda odpovídá volbě $Q = \frac{1}{\omega}D - L$, kde $\omega \in \mathbb{R} \setminus \{0\}$.

Iterace se napočítávají takto

$$\left(\frac{1}{\omega}D - L\right) x_k = \left(\frac{1}{\omega}D - L - A\right) x_{k-1} + b = \left(\left(\frac{1}{\omega} - 1\right)D + U\right) x_{k-1} + b.$$

Máme matici $A = \begin{pmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 4 \end{pmatrix}$.

$$\|E - D^{-1}A\| = \frac{1}{2}.$$

Použijeme Jacobiho algoritmu pro výpočet řešení pro pravou stranu rovnou $b = (3, 5)^T$. Přesné řešení je $(1, 1)^T$.

Kritérium konvergence použijeme $\varepsilon := \|Ax_k - b\| < 10^{-2}$.

k	x_k	$\ Ax_k - b\ $
0	(0.5, 1.5)	1.58113883008
1	(0.75, 1.125)	0.450693909433
2	(0.9375, 1.0625)	0.197642353761
3	(0.96875, 1.015625)	0.0563367386791
4	(0.9921875, 1.0078125)	0.0247052942201
5	(0.99609375, 1.001953125)	0.00704209233489

...stejná úloha, jen začneme vektorem x_0 , který je dále od přesného řešení.

k	x_k	$\ Ax_k - b\ $
0	$(-10, 10)$	28.1780056072
1	$(-3.5, 3.75)$	9.01734439844
2	$(-0.375, 2.125)$	3.5222507009
3	$(0.4375, 1.34375)$	1.1271680498
4	$(0.828125, 1.140625)$	0.440281337613
5	$(0.9296875, 1.04296875)$	0.140896006226
6	$(0.978515625, 1.017578125)$	0.0550351672016
7	$(0.9912109375, 1.00537109375)$	0.0176120007782
8	$(0.997314453125, 1.002197265625)$	0.0068793959002